

POLÓNYI ISTVÁN

Felsőoktatók

A tanulmányban a magyar felsőoktatás oktatóinak jellemzőit és foglalkoztatási jellegzetességeit vesszük górcső alá. Talán szokatlan a címbeli *felsőoktatók* kifejezés, de itt elsősorban a felsőoktatási intézményekben professzori, docensi, adjunktusi és tanárségédi munkakörben dolgozó oktatókkal foglalkozunk, és alig érintjük az egyéb oktatói és tanári besorolású (mérnök-tanár, nyelvtanár, testnevelő tanár, művész-tanár, mestertanár, kollégiumi nevelő-tanár, szakmódszertanó oktató tanár)¹ felsőoktatási alkalmazottakat. Az írásban röviden felvázoljuk a magyar felsőoktatás államszocialista rendszerváltást követő (1990 utáni) fejlődését, bemutatva azt az erőteret, amelyben az oktatók dolgoznak. Ezt követően az oktatók néhány jellemzőjét (életkor, nemi arány) mutatjuk be nemzetközi összehasonlításban, majd a felsőoktatási oktatók kinevezésére és foglalkoztatására vonatkozó szabályokra térünk ki a magyar felsőoktatási törvények alapján. Ezután a felsőoktatási oktatók munkakörök szerinti struktúráját és annak alakulását vizsgáljuk meg, végül a doktori képzéssel rendelkezők akadémiai pályafutásának életkeresetét elemezzük a magyar viszonyok között, kitérve az utánpótlás, azaz a doktoranduszok számának alakulására. Befejezésül belepillantunk egy nem tanulság nélküli kutatási anyagba, amely a magyar fiatal, felsőoktatásbeli oktatók és kutatók helyzetét elemzi.

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

Magyarország meglehetősen széttagolt és alacsony kapacitással működő felsőoktatással lépett a rendszerváltást követő demokratikus társadalmi rendbe. A 100 ezer lakosra vetített hallgatólétszám 1990-ben még nem érte el az 1000 főt (lásd *1. táblázat*), miközben például Észak-Amerikában ez a szám 5,5 ezer volt. Jól lehet a magyar számadat öt év alatt, azaz 1995-re majdnem megkétszereződött – nem véletlenül, hiszen az első magyar felsőoktatási törvény a fejlett demokratikus társadalmak felsőoktatási részvételének elérését tűzte ki célul –,² ez a mutató így is csak a háromnegyedét, felét érte el a példának tekintett fejlett európai országokéinak (pl. Ausztriában 2970, Németországban 2628, Franciaországban 3600, Egyesült Királyságban 3125, Finnországban 4190 volt ugyanekkor a hallgatólétszám).³

Az *1. táblázat* alapján jól nyomon követhetőek a magyar felsőoktatás-politika változásai, s nyomukban a harmincéves fejlődés ellentmondásai. Ez az oktatáspolitikai környezet alkotja a felsőoktatási oktatók foglalkoztatásának erőterét, ezért érdemes röviden áttekinteni az időszak legfontosabb, a felsőoktatókra (is) ható változásait.

¹ Lásd közalkalmazotti törvény, 2. sz. melléklet.

² A 1993. évi (a felsőoktatásról szóló) LXXX. törvény preambuluma szerint: „A felsőoktatás mint kiemelt jelentőségű ágazat iránt az Országgyűlés különös felelősséget érez, ennek szellemében mindent megtesz annak érdekében, hogy a megfelelő korosztályból a felsőoktatásba bekerülő hallgatók létszáma a fejlett demokratikus társadalmakban elért szintre emelkedhessen.”

³ Az adatok forrása: UNESCO, 1998.

1. TÁBLÁZAT

Intézmények, karok, hallgatók (rövid idejű, egyetemi, főiskolai, alap-, mester- és osztatlan, valamint doktori képzésben) és oktatók, tanárok száma

	Intézmények	Karok	Összes felsőoktatási hallgató	Oktatók és tanárok száma	100 ezer lakosra vetített felsőoktatási hallgató
1990/91	77	117	102 387	17302	986,9
1991/92	77	118	107 079	17477	1032,3
1992/93	91	132	117 463	17743	1132,3
1993/94	91	137	135 483	18687	1307,1
1994/95	91	137	157 137	19103	1518,2
1995/96	90	138	183 021	18 098	1770,5
1996/97	89	139	202 762	19 329	1964,6
1997/98	90	140	237 662	19 716	2307,2
1998/99	89	141	263 398	21 323	2562,2
1999/00	89	143	285 452	21 249	2784,1
2000/01	62	155	305 256	22 873	2986,3
2001/02	65	156	324 743	22 863	3183,8
2002/03	66	157	354 745	23 151	3486,4
2003/04	68	169	382 001	23 288	3766,5
2004/05	69	170	395 529	23 787	3909,5
2005/06	71	172	399 095	23 188	3952,2
2006/07	71	172	394 445	22 076	3914,3
2007/08	71	173	378 942	22 376	3764,6
2008/09	70	172	363 439	22 475	3618,1
2009/10	69	171	353 403	21 934	3523,1
2010/11	69	184	345 627	21 495	3451,4
2011/12	68	183	344 754	21 357	3452,4
2012/13	66	181	323 413	20 555	3256,3
2013/14	66	185	300 412	21 137	3031,7
2014/15	67	184	289 154	21 080	2927,5
2015/16.	66	185	278 829	21 668	2829,0
2016/17	65	186	271 382	22 436	2760,8
2017/18	64	187	266 920	23 110	2724,2
2018/19	64	190	264 511	22 519	2705,2
2019/20	64	191	269 315	23 383	2755,7
2020/21	62	189	271 149	23 511	2775,3
2021/22	63	..	276 402	24 903	2840,4
2022/23	63	..	273 755	26 357	2825,4

Megjegyzés: hallgatólétszám a szakirányú továbbképzésben résztvevők nélkül.

FORRÁS: az Oktatási Hivatal (2021) és a KSH (2023) alapján saját szerkesztés

Ennek a környezetnek az egyik legfontosabb eleme az, hogy 1990-ben megnyílt az intézményalapítás és -fenntartás plurális tere, és ennek nyomán nagy számban jöttek létre nem állami intézmények (egyházi és alapítványi egyetemek és főiskolák). 2020-ban már az összes felsőoktatásban foglalkoztatott oktató és tanár közel harmada nem állami felsőoktatásban dolgozott (11%-uk egyházi, 20%-uk pedig alapítványi intézményben volt alkalmazott). 2023-ban pedig az állami egyetemek nagyobb részének privatizálása (alapítványi formába történő kiszervezése) nyomán az állami felsőoktatásban foglalkoztatott oktatók aránya 25%-ra esett, az egyházi felsőoktatásban foglalkoztatottaké 13%, az alapítványi intézményben dolgozóké pedig 62% lett.

A másik ilyen elem a felsőoktatási felvételi politika, s nyomában a hallgatólétszám alakulása. Ez utóbbit több tényező befolyásolta. Az egyik meghatározó hatóerő a demográfiai folyamat, azaz a felsőoktatásba törekvők létszámának a változása. Az ötvenes évek állampárti demográfiai beavatkozása (az abortusztilalom) nyomán kialakult demográfiai hullám harmadik generációs hatása nyomán a 18–22 éves népesség létszáma a '90-es évek közepének csúcsa után csökkenni kezdett, ami a felsőoktatásba jelentkezők számának mérséklődését eredményezte. (Lásd az 1. ábrán a

18–22 éves korosztály létszámát.) A másik befolyásoló tényező a rendszerváltásig visszafogott felsőoktatási beiskolázás miatt halasztott továbbtanulási igények kiemelése volt. Egy további hatást jelentett a kétszintű képzés 2005. évi bevezetése, amely radikálisan átformálta a továbbképzés, a második diplomaszerezés rendszerét is. (Az alapképzés bevezetésével a diplomaszerezés gyorsabbá válik, a mesterképzés elindulása nyomán pedig a második diplomaszerezés – ami a felnőttképzés egyre nagyobb hányadát teszi ki – lerövidül). Talán a legjelentősebb hatást a hallgatói létszámokra a felsőoktatási felvételi politika jelentette. A '90-es évek végén – az addig mindenkire kiterjedő állami finanszírozás helyett – bevezetett, az államilag finanszírozott férőhelyeket beszűkítő térítési képzés – vagyis a tandíj – megjelenése jelentős visszafogó hatással járt. A 2010-ben hatalomra került illiberális⁴ konzervatív, populista kormány 2013-ban részint jelentősen csökkentette a felsőoktatás állami támogatását, és megnövelte a térítéses hallgatók tandíját, részint csökkentette az államilag finanszírozott létszámot, és hosszabb távon mindezzel egy elitista, csökkentett beiskolázási keretszámot megcélzó politikát folytatott. 2020-ban tovább szigorodott a szabályozás a bejutáshoz szükséges emelt szintű érettségi kötelezővé tételével.⁵ Az emelt szintű

⁴ A miniszterelnök maga nevezte illiberálisnak a rendszerét. Lásd Orbán Viktor beszédét a XXX. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban, 2019. július 27-én, Tusnádfürdőn. Letöltés: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-xxx-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban> (2023. 05. 22.). A politikai elemzők nagy része nem tartja a klasszikus politológiai értelemben konzervatívnak a Magyarországon 2010 óta regnáló kormányt, sokkal inkább a *populista* vagy az *illiberális* jelzőt használják. Ebben az írásban is ezzel a szóhasználattal élünk.

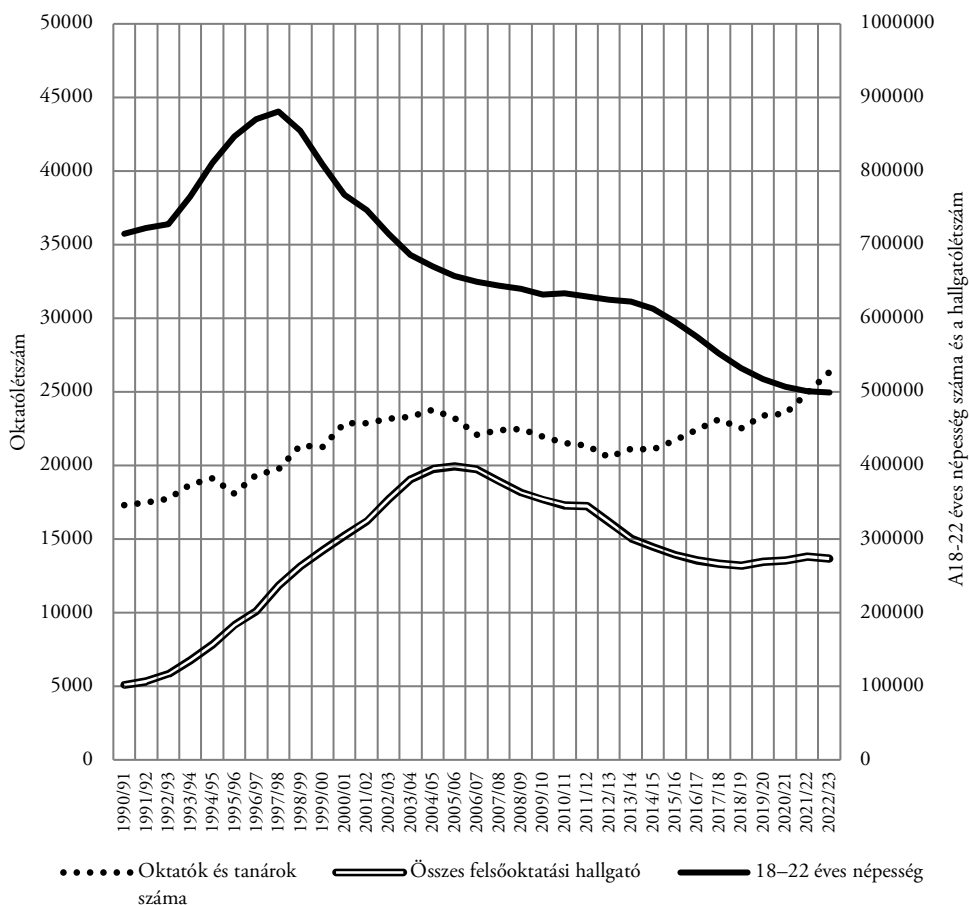
⁵ 2020-ig az emelt szintű – azaz központilag és magasabb szintű feladatokkal szervezett – érettségi csak egyes tárgyak, illetve egyes szakok esetében volt kötelező, a szakok zömében elegendő volt a középiskola által szervezett érettségi eredménye.

érettségi nyomán néhány kulcsszak (STEM-szakok és a pedagógusképzés) létszámesése azonban azonnali felsőoktatás-politikai váltást provokált, és 2021-től a felvételi követelmények radikális könnyítését eredményezte.

Mindezek a hatások jól látszanak a hallgatólétszám fajlagos (100 ezer lakosra vetített), valamint teljes részvételi hányadának alakulásában (1. és 2. ábra):

1. ÁBRA

A 18–22 éves népesség, valamint a hallgatólétszám és az oktatók számának alakulása a magyar felsőoktatásban a rendszerváltástól napjainkig

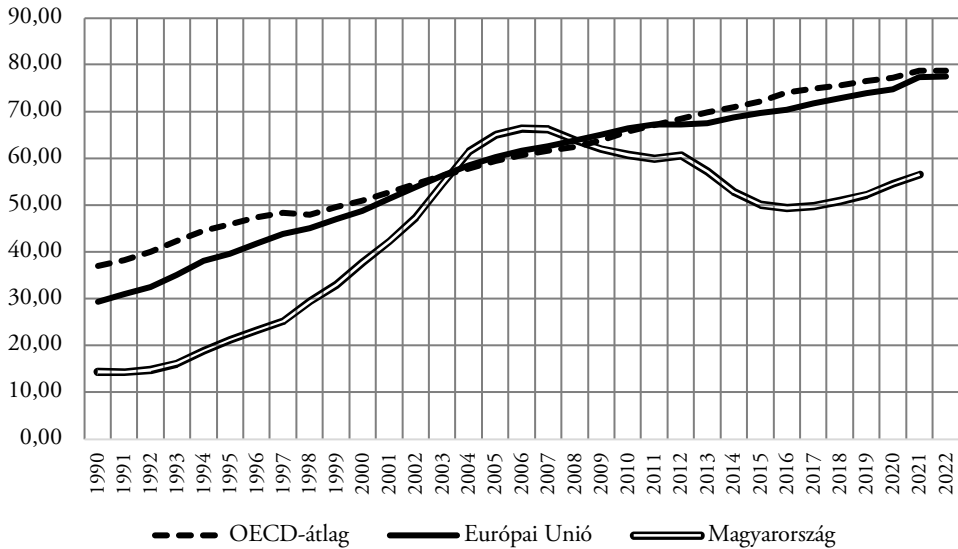

Megjegyzés: a hallgatólétszamba a szakirányú továbbképzésben résztvevőket nem számoltuk bele.

FORRÁS: az Oktatási Hivatal (2021), a KSH (2023) és a KSH (é. n./a) alapján saját szerkesztés

2. ÁBRA

A felsőoktatás teljes részvételi hányada (Gross Enrollment rate) Magyarországon, valamint az EU és az OECD átlag

FORRÁS: a World Bank (2023a) alapján saját szerkesztés

Az elemzések azt mutatják (Polónyi, 2023a), hogy az illiberális oktatáspolitikai hatásoként az elmúlt másfél évtizedben a felsőoktatásba történő bejutást illetően csökkent egyes csoportok (a nők, a hátrányos helyzetű térségekben élő fiatalok és az érettségit adó szakképzésben, a szakközépiskolában/szakközgimnáziumban tanulók) esélye – vagyis növekszik az egyenlőtlenség a felsőoktatásba történő bekerülés során.

Végző soron a felsőoktatás-politika az elmúlt tizenöt évben visszafogta a felsőoktatás fejlődését, és jól láthatóan nem engedte a felsőoktatás korosztályi létszámárányt meghaladó növekedését. Elmulasztott egy

elmulasztott egy
történelmi lehetőséget

történelmi lehetőséget, amely a releváns korosztályi létszám csökkenése nyomán kínálkozott, és amely lehetővé tette volna a diplomások arányának növelését. A követ-

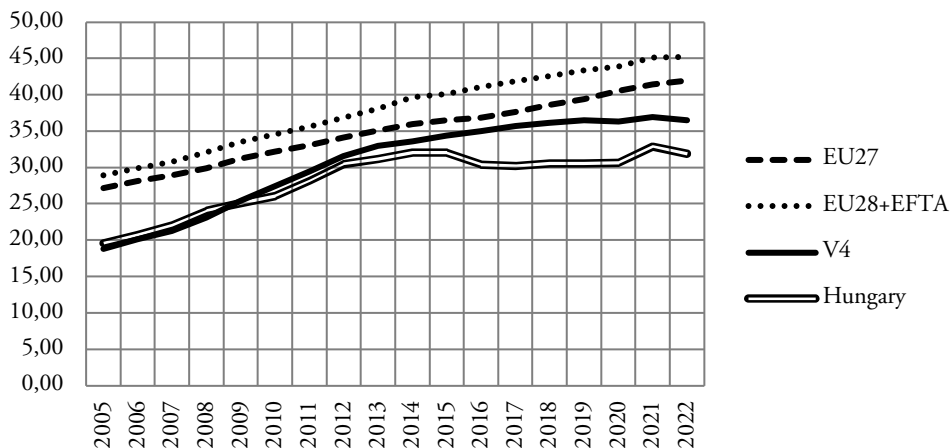
kezmény, hogy részint a társadalmi mobilitás lassan megfagyott, részint pedig a fiatal diplomások aránya 2014-ben lecsökkent, és az így kialakult

alacsony szinten stagnál azóta is, jelentősen elmaradva az EU 2020-as stratégiája által javasolt 40%-tól (3. ábra).

A bemutatott felsőoktatáspolitikai és a nyomában lezajlott felsőoktatási változások alkották és alkotják azt az erőteret, amelyben a magyar felsőoktatási oktatók tevékenykednek.

3. ÁBRA

A diplomások aránya a 25–34 éves népességben belül

FORRÁS: az Eurostat (2023) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

AZ OKTATÓK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN

A korábban bemutatott adatokból (1. táblázat és 1. ábra) láttuk, hogy az oktatók létszáma 2005 óta nem mozgott együtt a hallgatólétszámmal. Miközben 1990 és 2004 között a hallgatólétszám és az oktatólétszám alakulása között robusztus pozitív a korreláció (+0,9752), aközben 2005 és 2022 között köztük alacsony negatív kapcsolatot (-0,3135) találunk. 1997 és 2004 között kicsit több mint harmadával (6,5 ezer fővel) növekedett az oktatólétszám, majd ezt követően mintegy 15%-kal (3 ezer fővel) csökkent. 2012 és 2022 között pedig ismét növekedett közel 28%-kal (6 ezer fővel). A hallgató–oktató-arány az 1990. évi 5,9-ről 2006-ra 17,9-re növekedett, majd 2022-re 10,4-re csökkent (4. ábra).

Az oktatólétszám alakulását mélyebben vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy az három fő tényezővel mutat együttmozgást. Az intézmények számával – viszonylag erős negatív korrelációban (-0,7338), illetve a károk számával és a hallgatólétszámmal – hasonló nagyságrendű pozitív (+0,7700, illetve +0,7221) pozitív kapcsolatban. A 2000-es évek legelejéig tartó oktatólétszám-növekedés elég világosan összefügghet a hallgatólétszám növekedésével. Majd az ezt követő oktatólétszám-csökkenés is érthető, mivel ekkor következett be a hallgatólétszám csökkenése, és történt meg 2000-ben az állami intézmények körében egy jelentős integráció, amely az intézmények számának csökkenésével járt. Ezt a csökkenő tendenciát a 2010-es kormányváltás nyomán bekövetkezett költségvetési támogatáscsökkenés tovább erősítette. 2015-től viszont újra növekedésnek indul az oktatólétszám, ami alighanem az ekkor megfogalmazott

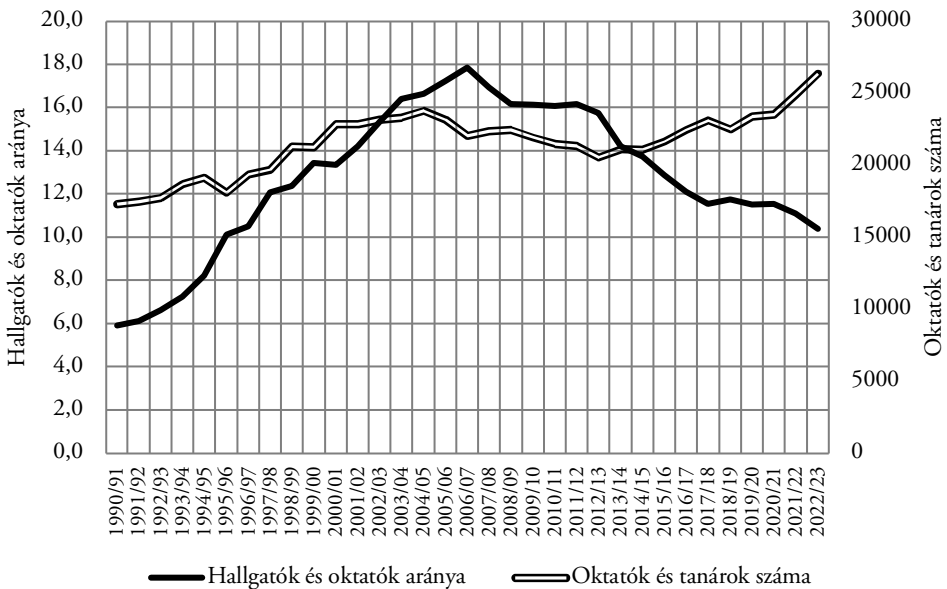
felsőoktatási stratégia következménye, amely egyes területeken (pedagógus- és STEM-képzések) a felsőoktatás fejlesztését célozta meg, miközben a költségvetési kondíciók is javultak valamennyit.

Ha feltételezzük, hogy az oktatói terhelés összehasonlítható ezen időszak alatt, akkor a hallgatói és oktatói létszám arányának változásaiból azt állapíthatjuk meg, hogy

2006-ra az oktatók terhelése megháromszorozódott, és az oktatólétszám növekedés ellenére még 2022-ben is mintegy kétszerese az 1990-esnek. (Az összehasonlítás persze sántít, azért is, mert a 2000-es évek legelején bevezetett kreditrendszer radikálisan átalakította az órakeretet és óraterheléseket.)

4. ÁBRA

Az oktatólétszám és a hallgató-oktató arány alakulása 1990–2022

Megjegyzés: a hallgatók és oktatók arányát a tényleges összes hallgatólétszámból és az összes oktatószámból számítottuk, nem az egyenértékű létszámokból.⁶

FORRÁS: az Oktatási Hivatal (2021) és a KSH (2023) adatai alapján saját szerkesztés

⁶ A hallgató-oktató arányt a hivatalos statisztikák ún. egyenértékű hallgatói és oktatólétszámból számítják. Ezek olyan számított létszámok, ahol a részidős – esti és levelező tagozatos – hallgatókat és a részfoglalkozású oktatókat fél vagy háromnegyed létszámmal veszik figyelembe, illetve olyan éves átlagléttszámok, amelyek figyelembe veszik a lemorzsolódást, valamint az oktatómobilitást is. Jelen számítás a szeptemberi tényleges hallgatói és oktatói létszámból történt, ami bevett eljárás, tekintettel arra, hogy a fent jelzett számított adatok nem állnak a kutató rendelkezésére.

Ha megnézzük a hallgató-oktató arányának az OECD- és az EU-országokra vonatkozó nemzetközi adatait 1990 és 2017 között, akkor azt látjuk, hogy a 39 (legalább néhány évre vonatkozóan adatot közlő) OECD- és EU-ország átlaga (*World Bank*, 2023b) valamivel több mint 14. A magyar adat tehát az elmúlt évtizedben kedvezőbb ennél – köszönhetően az időszak felsőoktatási hallgatólétszámot visszafogó politikájának.

A felsőoktatásban dolgozó oktatók koreloszlását tekintve (2. táblázat) azt látjuk,

hogy a magyar oktatói állomány idősebb, mint a fejlett országokbeliek átlaga. Ezzel együtt a korösszetételt tekintve a középmezőnyben helyezkedik el Magyarország. 2021-ben a 30–49 évesek tekintetében az adatközlő 30 OECD-ország között a 21. helyet foglalta el, a 30–39 évesek tekintetében pedig a 16.-at. Ugyanebben az évben 30 adatközlő ország között Magyarország a 30 évesnél fiatalabbak tekintetében a 16., az 50 éves vagy idősebbeket tekintve 30-ból a 15. a sorban.

2. TÁBLÁZAT

A felsőoktatásban dolgozó oktatók koreloszlása

	Kevesebb mint 30 éves		30 és 49 év közötti		50 évesnél idősebb		Együtt	
	Magyarország	OECD-átlag	Magyarország	OECD-átlag	Magyarország	OECD-átlag	Magyarország	OECD-átlag
2013	5,6	9,0	53,7	51,0	40,7	40,0	100	100
2015	4,5	8,9	54,0	50,7	41,5	40,4	100	100
2017	6,1	8,9	53,5	51,1	40,4	40,0	100	100
2019	5,7	8,6	54,5	51,6	39,8	39,8	100	100
2021	5,6	8,3	53,7	51,2	40,7	40,4	100	100

FORRÁS: az OECD (2022, 408. o. [Figure D.8.1 Age profile of academic staff (2020)]) alapján saját szerkesztés

Az oktatóknak a korcsoportokba sorolt létszámok alapján becsült életkorát tekintve is a középmezőnyben találjuk Magyarországot (31 adatközlő OECD-ország között a 15. volt 2020-ban).

A felsőoktatásban – a tömegesedéssel párhuzamosan – növekszik az oktatók

között a nők aránya. A hazai adatokra tekintve látjuk, hogy ez nálunk is hasonló tendenciát mutat (a hallgatólétszám és a nőarány között a magyar adatok esetében +0,5778 volt a korreláció). Ugyanakkor nem jelentéktelen az ingadozás⁷ (5. ábra). Magyarország 2020-ban a világbanki

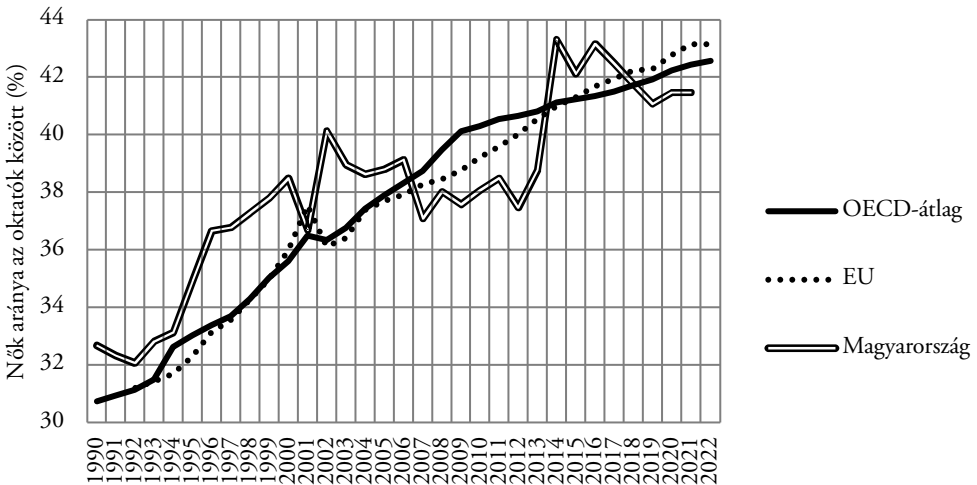
⁷ A 2016 utáni növekedésnek alighanem az az oka, hogy a kormányzat felsőoktatási stratégiájában erősödtek a családbarát intézkedések (Polónyi és Kozma, 2020).

adatbázisban szereplő 144 adatközlő ország között a 80. volt a maga 41,5 %-os felsőoktatási oktatók közötti nőarányával. Ez nagyjából fele-kétharmada az élen álló országok

oktatói nőarányának. (Lásd a nők felsőoktatási helyzetéről részletesebben: *Polónyi és Kozma, 2020.*)

5. ÁBRA

A nők aránya a felsőoktatásban dolgozó oktatók között

FORRÁS: a World Bank (2023c) alapján saját szerkesztés

A FELSŐOKTATÁSBAN DOLGOZÓ OKTATÓK FOGLALKOZTATÁSI SZABÁLYAI

A tudományos minősítés a második világháború előtt az egyetemek privilégiuma volt. Az egyetemek szovjet típusú átalakításának egyik következménye a kutatásnak és a tudományos minősítésnek az egyetemekről történő leválasztása. 1951-ben törvényerejű rendelet⁸ írta elő, hogy „a tudományos utánpótlás tervszerű biztosításának első lépéseként a Szovjetunió élenjáró tudományos kéaderképzésének példájára” a kezdő kutatók részére *a tudományok kandidátusa*

fokozat kerül bevezetésre, mivel „az eddigi (régii rendszerű doktori, magántanári) fokozatok nem segítik elő kellőképpen tudományos életünk általános színvonalának emelését”. A rendelet előírja, hogy *a tudományok doktora, és a tudományok kandidátusa* fokozatok odaítélésére a Magyar Tudományos Akadémián Tudományos Minősítő Bizottságot kell felállítani. A jogszabály azt is rögzíti, hogy a régi címek birtokosainak tudományos munkásságát a TMB kérelmekre

⁸ 1951. évi 26. törvényerejű rendelet, illetve a 184/1951 (X. 16) MT rendelet

felülvizsgálja, és eldönti, hogy megkaphatják-e a *tudományok doktora* fokozatot, illetőleg a kandidátusi fokozatot. 1951-ben tehát a tudományos minősítést központosították, és egyben a káderkiválasztás eszközévé tették: a „párthoz és kormányhoz” hű tudományos elit kialakítását, kiválasztását szolgálta (Polónyi, 2018).

A Tudományos Minősítő Bizottságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának ez a tudományos minősítő szerepe a rendszerváltásig élt. Sőt, azt követően is megmaradt, legalábbis kis részben, mivel az 1993. évi felsőoktatási törvény életbelépése nyomán – amely visszaadta a tudományos minősítés, azaz a PhD-képzés és -fokozatkiadás jogát az egyetemeknek – az Akadémia megtarthatta a szovjet rendszerű *a tudományok doktora* (vagyis „nagydoktori”) minősítéssel kapcsolatos jogokat. Bár átkeresztelték az *MTA doktora* címre, megmaradt a címmel járó, élethosszig tartó, teljesítménytől független tiszteletdíj is, és mindez a mai napig így van, ami egy-két posztszocialista országot leszámítva, erősen eltér a nemzetközi gyakorlattól. Hozzá kell tenni, hogy a rendszerváltás utáni első felsőoktatási törvény három évig elnyúló parlamenti elfogadásának egyik oka – egyebek mellett – az Akadémia vétója volt, amely hosszú ideig magának akarta továbbra is a tudományos minősítés lehetőségét, és ragaszkodott volna a PhD-minősítés kiadásának kizárólagos jogához is (Polónyi 2020).

A rendszerváltás utáni első felsőoktatási törvény (1993. LXXX. tv) rögzíti, hogy az egyetemnek joga kiterjed a doktori képzésre és a doktori (PhD-) fokozat odaítélésére, a habilitációs eljárás kidolgozására és lefolytatására. A törvény létrehozta az Országos

Akkreditációs Bizottságot, amelynek joga állást foglalni arról, hogy az egyetem melyik tudományterületen, mely tudományágban folytathat doktori képzést, és ítéltet oda doktori (PhD-) fokozatot. A törvény azt is meghatározta, hogy egyetemen és főiskolán egyetemi, illetve főiskolai tanári, docensi, adjunktusi és tanársegédi, valamint nyelvtanári, testnevelő tanári, művésztanári és kollégiumi nevelőtanári, valamint más oktatói, továbbá tudományos kutatói munkakörök szervezhetők. Rögzíti továbbá, hogy az egyetemi tanár doktori (PhD-), illetve mesterfokozattal és habilitációval, az egyetemi docens doktori (PhD-), illetve mesterfokozattal rendelkezik. Az egyetemi tanár és a docens esetében további követelmény, hogy oktató és tudományos, illetve művészi tevékenységével igazolta: alkalmas a hallgatók, a doktori képzésben részt vevők, a tanársegédek tanulmányi, tudományos, illetve művészi munkájának vezetésére, továbbá idegen nyelven is képes előadásra. Az egyetemi tanárt az intézményi tanács (szenátus) – nem állami egyetem esetében a fenntartó – felterjesztése nyomán, a miniszter javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki, illetve menti fel.⁹

A törvény 2000. évi módosítását követően a felterjesztés előtt az egyetem köteles a jelöltről az akkreditációs bizottság véleményét kikérni, s ez utóbbit figyelembe véve dönteni a miniszterhez történő felterjesztés megtételéről. A docenst a szenátus véleményezése után a rektor nevezi ki. Az egyetemi tanári és docensi munkakörök csak nyilvános pályázat útján tölthetők be. A szabályozás szerint az egyetemi, illetőleg főiskolai tanársegéd, valamint az egyetemi, illetőleg főiskolai adjunktus kinevezése

⁹ A főiskolai tanár esetében a követelmények hasonlóak – a habilitáció kivételével, valamint azzal az eltéréssel, hogy a kinevezés joga a miniszterelnöké.

határozott időre – legfeljebb négy évre – szól. Az egyetemi és a főiskolai tanársegédek kinevezése egyszer, az adjunktusok kinevezése két alkalommal ismételhető meg. A törvény nem írta elő, de általában a tanársegédnek a négy év leteltéig el kellett kezdenie doktori tanulmányait, az adjunktusnak pedig folyamatban lévő doktori tanulmányokkal kellett rendelkeznie. Az állami intézmények oktatói és a foglalkoztatott közalkalmazottak járandóságát egy beralaphoz (az *egyetemi tanár I. béréhez*) viszonyítva határozza meg a törvény. A beralapot az ország éves központi költségvetési törvénye határozza meg.

A 2005. évi felsőoktatási törvény (2005. CXXXIX. tv.) lényegében nem sok változást hoz. Az egyetemi tanárnál a korábbi követelményeket kiegészíti a nemzetközi elismertség megkövetelésével. A nyilvános pályázás követelményét kiterjeszti a törvény az adjunktusi és a tanársegédi munkakörökre is. Rögzíti a korábban már említett szokást, miszerint a tanársegédi munkakörben történő alkalmazás feltétele a doktori képzés megkezdése, az adjunktusi munkakörben történő alkalmazás feltétele pedig a doktorjelölti státusz elérése. Továbbá megszigorítja a foglalkoztatásukat azzal, hogy nem foglalkoztatható tovább az az oktató, aki a munkába állásának napjától számított tizenkettődik év elteltéig nem szerzett tudományos fokozatot.

A jelenleg hatályos 2011. évi (2011. CCIV. tv.) felsőoktatási törvény hozott néhány újdonságot. Többek között leszögezi, hogy az egyetemi tanári munkaköri cím használati jogának biztosítása nem eredményezi a foglalkoztatásra irányuló jogviszony létesítését, illetve megszünését. A főiskolai,

illetve egyetemi tanár foglalkoztatására irányuló jogviszonyt a felsőoktatási intézményben munkáltatói jogkört gyakorló rektor jogosult létesíteni, illetve megszüntetni. Ez lényegében törvényesíti azt az intézményi gyakorlatot, hogy a köztársasági elnök által kinevezett egyetemi tanár egy adott intézményben csak a rektor kinevezése után kerül egyetemi tanári munkaviszonyba. Magyarul a köztársasági elnök által történt egyetemi tanári kinevezés lényegében (tudományos) cím lett, s nem jár automatikusan egyetemi tanári foglalkoztatási jogviszonnyal.¹⁰ Az egyetemi tanári kinevezés feltételei közé még nyomatékossabban bekerül a nemzetközi elismertség, valamint az idegen nyelven történő publikálás követelménye. A szabályozás lehetővé teszi az oktatók foglalkoztatásának felmondását a munkaköri követelmények nem teljesítése esetében.

A törvény és 2015-ös módosítása a populista felsőoktatáspolitikai törekvéseinek megfelelően jelentősen csökkentette a felsőoktatási autonómiát. Bevezette a kancellári rendszert, melynek keretében a miniszterelnök által kinevezett „főmenedzser” került az intézmények élére, aki minden gazdasági, vagyoni és humánpolitikai döntésben kizárólagos joggal rendelkezik, lényegében mind a szenátus, mind a rektor hatáskörét radikálisan csökkentve. Az akkreditációs bizottság összetételét is alapvetően átalakította a jogszabály, a kormányzat által kinevezett delegáltak többségét biztosítva. A bizottság hatáskörét is csökkentette, azáltal, hogy az egyetemeken szenátusa és így az akkreditációs bizottság véleménye is megkerülhető, mivel egyetemi tanár kinevezésére vonatkozó

¹⁰ Így az egyik egyetemen foglalkoztatási jogviszonyban alkalmazott egyetemi tanár egy másik egyetemre átkerülve nem lesz automatikusan egyetemi tanár. Az egyetemek joga annak eldöntése, hogy a köztársasági elnök által kinevezett egyetemi tanárt egyetemi tanári munkakörben alkalmazzák-e.

javaslatra a rendelkezés szerint a Magyar Tudományos Akadémia, illetve művészeti területen a Magyar Művészeti Akadémia is, sporttudományi területen pedig a Magyar Olimpiai Bizottság is jogosult az intézmények szenátusa mellett/helyett.

Hozzá kell tenni, hogy az akkreditációs bizottság véleményének figyelembe vétele, illetve figyelmen kívül hagyása a kezdetektől – az egyetemi tanári kinevezéshez az akkreditációs bizottság véleményezését előíró szabály 2000-es bevezetése óta – kritikus pontja az eljárásnak. Mindegyik oktatási miniszter esetében találunk számos olyan esetet, amikor az akkreditációs bizottság negatív javaslata ellenére felterjesztette a jelöltet egyetemi tanári kinevezésre. Azt is meg kell említeni, hogy az akkreditációs bizottság döntései lényegében a hatáskör létrehozása óta a különböző intézményi, szakmai és politikai lobbik nyomása alatt álltak, amelyek a bizottság soha nem tudott igazán ellenállni. Mai napig vita tárgya az is, hogy az egyetemi autonómiát mennyiben sérti az akkreditációs bizottság beleszólása, mint ahogy az is, hogy mennyire jogsértő, ha a miniszter túllép az egyszerű postás szerepén.

A 2011. évi törvény fontos újdonsága, hogy szabályozza a munkaidőt is. Eszerint az oktató a heti teljes munkaidejéből (két egymást követő tanulmányi félév átlagában)

- egyetemi vagy főiskolai tanári munkakörben legalább heti nyolc,
- docensi munkakörben legalább heti tíz,
- adjunktusi és tanársegédi munkakörben legalább heti tizenkét órát

köteles a hallgatók felkészítését szolgáló előadás, szeminárium, gyakorlat, konzultáció

megtartására fordítani. Az oktató munkaideje legalább húsz százalékában tudományos kutatást kell végezzen, továbbá a hallgatókkal való foglalkozással és a tudományos kutatással le nem kötött munkaidőben a munkáltató rendelkezései szerint ellátja mindazokat a feladatokat, amelyek összefüggnek a felsőoktatási intézmény működésével, és igénylik az oktató szakértelmét.

A legújabb fejlemény, hogy 2021-ben az illiberális kormány az állami felsőoktatás túlnyomó többségét, 22 intézményt (öt egyetem kivételével mindegyik állami intézményt) közalapítványi formába (hivatalos nevén „közfeladatot ellátó közérdekű vagyongazdálkodó alapítvány”-ba) szerveztet át. Mindegyik *modellváltónak* nevezett egyetem önkormányzati szerve és vezetője fölé ötagú, a kormányzat által kinevezett kuratóriumokat rendelt (megszüntette az egyetemi autonómiát). A (kormányhű) kuratóriumok minden vagyoni, pénzügyi, gazdálkodási, humánpolitikai, kutatásszervezési és oktatástartalmi kérdésben jogosultak dönteni. Lényegében tehát a kormány privatizálta és politikailag megszállta az állami felsőoktatás nagyobbik részét. Ezáltal ezen egyetemeken foglalkoztatottak közalkalmazotti státusa megszűnt, s helyette munkaerőpiaci foglalkoztatásba kerültek át. Ennek nyomán viszonylag jelentős béremelésben részesültek az oktatók, ugyanakkor fizetésük részletes teljesítményértékelési rendszerhez lett kötve, amely az oktatási, oktatásszervezési, tudományos és publikációs tevékenység szabványosított előírásait és méréseit tartalmazza. Ugyanakkor az államinak megmaradt egyetemeken alkalmazottak továbbra is közalkalmazotti jogviszonyban vannak.

A FELSŐOKTATÁSBAN DOLGOZÓ OKTATÓK ÁLLOMÁNYÁNAK STRUKTÚRÁJA

A magyar felsőoktatás oktatólétszáma, mint korábban bemutatottuk, sajátos hullámmzó

tendenciát mutatott a rendszerváltás óta (lásd 1. ábra). Ha az egyes munkaköri kategóriákat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez esetben is visszaköszön a hullámtendencia. Fel-tűnő, hogy az egyetemi és főiskolai tanárok száma 2005 és 2020 között kétharmadára csökkent (3. táblázat, 6. ábra).

3. TÁBLÁZAT

A magyar felsőoktatók struktúrája

	Főiskolai és egyetemi tanár	Főiskolai és egyetemi docens	Adjunktus	Tanárségéd és gyakornok
2000	2999	5196	5387	3517
2005	3224	5870	5506	3756
2008	3239	5892	4933	3638
2012	2851	5604	4305	3229
2016	2320	5266	4176	2935
2020	2100	5335	4301	2781
A 2020-as adat a 2005-ös arányában	65%	91%	78%	74%

FORRÁS: az Oktatási Hivatal (2021), az Oktatási Minisztérium (2002) és az Oktatási és Kulturális Minisztérium (2006) alapján saját szerkesztés

Az egyetemi és főiskolai tanárok számának csökkenése alighanem több tényező hatásának tudható be. Az egyik a demográfiai folyamatok következménye, mivel az ötvenes évek demográfiai csúcsán születettek a 2020-as években érték el a nyugdíjkorhátárt. A másik a 2011-es – korábban említett – felsőoktatási támogatáscsökkentés, ami nyilvánvalóan abba az irányba hatott, hogy a nyugdíjba vonuló egyetemi tanárok helyett, forráshiány miatt, kevesebb új tanárt neveztek ki az egyetemek. De nyilvánvalóan szerepet játszott az egyetemi tanári követelményeknek a már említett törvénybeli megszigorítása (nemzetközi elismertség, magas szintű idegen nyelvű publikációk).

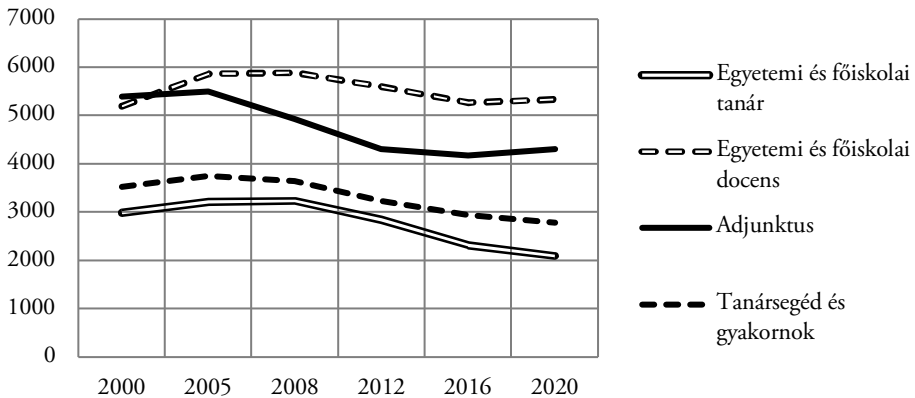
Egy további, alighanem alapvető tényező a bérezés. A felsőoktatásban foglalkoztatott közalkalmazottak garantált illetményét az egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának a költségvetési törvényben megállapított illetményalapjára vetített arányszámok alapján határozzák meg. Az egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának a költségvetési törvényben megállapított beralapja 2009-től 2016-ig 437 300 Ft/hó volt, majd 2017-ben 528 000, 2018-ban pedig 554 400 Ft/hó lett, ami 2023-ban is ugyanennyi, (miközben 2018 és 2022 között több mint 30%-os infláció volt). Ez nagyjából fele egy 40–49 éves, iparban vagy közgazdaságban

foglalkoztatott, egységvezetői állást betöltő szakember havi keresetének, és harmada egy pénzügyi egységvezetőének. A tanársegédek és adjunktusok fizetése pedig még jelentősebben elmarad az egyetemeken kívüli munkapiacra elérhető bérektől. (Ezen a

helyezeten a „modellváltó”, privatizált egyetemeken esetében elmozdulás tapasztalható, mert azokban az intézményekben mintegy 70-80%-kal megemelték a béreket – mintegy mézesmadzagként, és az intézményi autonómia felszámolásának kompenzálására.)

6. ÁBRA

A felsőoktatási oktatói munkakörök létszámainak változása, 2000–2020

FORRÁS: az Oktatási Hivatal (2021), az Oktatási Minisztérium (2002) és az Oktatási és Kulturális Minisztérium (2006) alapján saját szerkesztés

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉSSEL RENDELKEZŐ OKTATÓK ÉLETKERESETE

A magyar felsőoktatási oktatók kereseti helyzete tekintetében felmerül az a kérdés, hogy mennyire rentábilis az akadémiai pálya, mennyire éri meg a doktori minősítés megszerzése.

A nemzetközi kutatások – a fejlett nyugati országok esetében – a doktori képzés kedvező rentabilitását mutatják. Egy 2009-es adatokra épülő elemzés az Egyesült Államokban azt találta, hogy a PhD-fokozattal

rendelkezők életkeresete mintegy 22%-kal magasabb, mint a mesterdiplomásoké (*Carnevale és mtsai.*, 2011). Egy hasonló, Egyesült Királyságban végzett vizsgálat (*Britton és mtsai.*, 2020) sok tekintetben hasonló eredményre jut. Megállapítja, hogy a PhD-végzettségük bérelőnye a mesterfokozattal rendelkezőkhöz viszonyítva (az átlagbéreket tekintve) a férfiak esetében a harmincas életek végétől érvényesül, a nők esetében viszont már a 30-as életek elejétől. (*uo.*, 27. o. [Figure 6]).

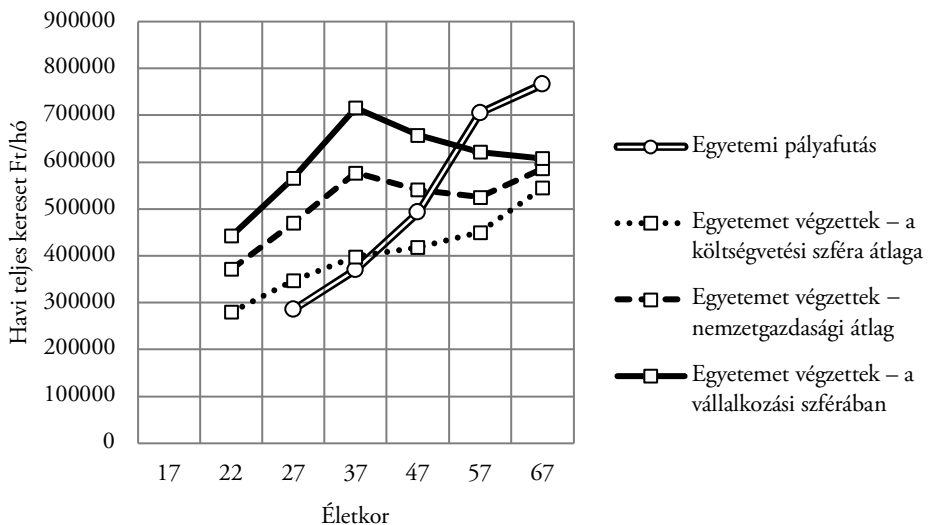
A hazai elemzések (*Polónyi*, 2022a) – amelyek a doktori fokozattal rendelkezők akadémiai alkalmazásban töltött

pályafutására vonatkoznak – megállapítják, hogy az akadémiai pályafutás során a magyar kereseti és bérezési viszonyok között a legmagasabb fizetés az életkor végén alakul ki, hasonlóan a költségvetési szférához – ahol jellemzően az alkalmazottak életkorával mindvégig növekvő keresetek a jellemzőek. A vállalkezési szféra kereseteire inkább a 30-as életkor végén tapasztalható kereseti csúcs a jellemző – a 2010-es évek közepén Magyarországon (7. ábra). Az is látható, hogy az akadémiai szféra keresetei viszont éppen ebben az időszakban – a 37 év alatti életkorban – a legalacsonyabbak a valamennyi szférában foglalkoztatott egyetemi végzettségűekéhez viszonyítva. Fontos észrevenni tehát, hogy az akadémiai szférában tudományos

minősítéssel pályára lépők havi keresete nagyjából a húszas éveik végéig, harmincas éveik elejéig alatta marad mind a költségvetési, mind a vállalkezési szférában dolgozó egyetemi végzettségű alkalmazottakénak. Az akadémiai szférában dolgozó doktorvégzettségűek nagyjából a negyvenes éveik végén érik el a nemzetgazdaság egészében az összes diplomás végzettségű átlagkeresetét, és az ötvenes éveik elején-közepén a vállalkezési szférában dolgozó egyetemet végzetekét. Mondhatni, hogy Magyarországon az akadémiai pályafutást választók nagyon szerény pályakezdő és fiatalkori fizetésekkel kénytelenek beérni. Ez a helyzet egyáltalán nem kedvez annak, hogy a legkiválóbbak kerüljenek a tudományos pályára.

7. ÁBRA

Az egyetemet végzettek és akadémiai pályán dolgozók havi teljes keresetének átlaga életkor függvényében (Ft/hó) 2016-ban

FORRÁS: a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2017) és a KSH (é. n./b) adatai alapján saját szerkesztés

Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva az egyes felsőoktatási kategóriák keresetarányait (4. táblázat), azt találjuk, hogy az egyetemi tanár és a docens (full professor, associate professor) keresete közötti hazai arányok nagyjából megfelelnek a

nemzetközi gyakorlatnak, viszont az adjunktus és a tanársegéd (assistant professor, lecturer) keresetének egy professzoréhoz viszonyított arányai elmaradnak a nemzetközi gyakorlattól.

4. TÁBLÁZAT

A felsőoktatási oktatói fokozatok keresetarányai nemzetközi összehasonlításban (2015–16 körüli adatok)

	Professzor	Docens	Adjunktus	Tanársegéd
Egyesült Királyság	1			0,5
Németország	1	0,80	0,71	
Svédország	1	0,73	0,61	
Svájc	1	0,93		
Dánia	1	0,76	0,66	
Hollandia	1	0,80	0,53	
Franciaország	1	0,73		
Belgium (Fl)	1	0,68	0,60	
Finnország	1	0,69		
USA	1	0,78	0,69	
Kanada	1	0,78	0,62	
Magyarország, 2016 (besorolás szerint)	1	0,76	0,52	0,38
Magyarország, 2016 (teljes kereset szerin)	1	0,70	0,50	0,40

FORRÁS: az *Academic Positions*¹¹ oldalról származó nemzetközi adatok alapján saját számítás

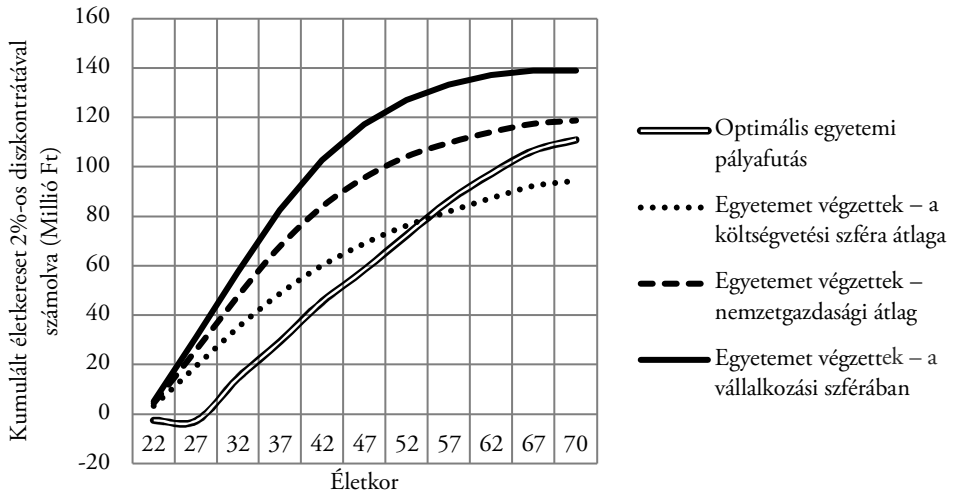
Az egyetemet végzettek anyagi kondicionális helyzetét a havi keresetek helyett sokkal érzékelhetőbben jelzi az életkeresetek alakulása. Az életkereseteket az időtényezőt számításba vevő diszkontálás után kumulált keresettömeg formájában vizsgáltuk a magyar béradatok alapján. Az adatok tanúsága szerint a PhD-képzést követően akadémiai

pályára lépő fiatalok életkeresete elmarad az egyetemet végzettek nemzetgazdasági átlagkeresete alapján számított életkeresettől, és csak alig haladja meg a költségvetési szektorban elhelyezkedő egyetemet végzettek átlagkeresetét alapján számítható életkeresetét (8. ábra).

¹¹ <https://academicpositions.com/career-advice/professor-salaries-from-around-the-world>

8. ÁBRA

Kumulált életkereset 2016-os adatok alapján 2%-os diszkontrátával számolva (millió Ft)

Megjegyzés: A doktori képzés négy éve alatt kieső kereset meghatározásánál az egyetemet végzettek nemzetgazdasági átlagos keresetével számoltunk, csökkentve azt a jogszabály szerinti ösztöndíjjal.

FORRÁS: saját számítás

Ezek az adatok világossá teszik, hogy a magyar kereseti viszonyok között a tudományos minősítés megszerzése során elszenvedett keresetkiesés, valamint az akadémiai pályán való elindulás kondicionális lehetőségei jelentős hátrányt generálnak az életkeresetek alakulásában. Oktatásgazdasági értelemben tehát a PhD megszerzése

Magyarországon csak azoknak az egyetemet végzetteknek tűnik valamennyire kifizetődőnek, akik – a tudományos minősítés nélkül – a költségvetési szektorban helyezkednének el, ám azoknak, akik a versenyszektorban (vállalati szektorban) helyezkednének el, messze nem az. Hozzá kell tenni, hogy ezek az elemzések az állami felsőoktatási intézményekben dolgozó tudományos minősítettekre vonatkoznak – a magánkézben lévő,

illetve privatizált felsőoktatási intézmények magasabb bérei kedvezőbb helyzetet jelenthetnek az érintetteknek.

AZ UTÁNPÓTLÁS HIÁNYA – A DOKTORANDUSZOK

A jövő tudományos és innovációs eredményei szempontjából a felnövekvő kutató-nemzedék, azaz a doktorhallgatók száma sok tekintetben meghatározó. A UNESCO adatai szerint 2015-ben a világon 2,9 millió, 2020-ban pedig 14%-kal több, 3,3 millió doktorandusz volt. Ennek a létszámnak majdnem egynegyede két országban, az Egyesült Államokban és Kínában található, jóllehet látszik, hogy 2000-re átrendeződött

a legtöbb doktorhallgatóval rendelkező első 20 ország sorrendje (5. táblázat). Az USA a második helyre szorult Kína után, és India zárkózott fel a harmadik helyre. Szembetűnő az is, hogy miközben 2015-ben nyolc európai ország (azon belül öt EU-tag) volt az első 20-ban, 2020-ban már csak hat európai országot (és ezen belül három EU-tagot) találunk ott. A 20-ból kiszorult két európai állam (Lengyelország és Olaszország), valamint egy afrikai ország (Egyiptom) helyére egy ázsiai (Malajzia), egy dél-amerikai (Mexikó) és egy afrikai (Marokkó) került be.

Gyökeresen más sorrendet kapunk, ha a 100 ezer lakosra vetített doktoranduszlétszám alapján vizsgáljuk meg az országok sorrendjét (ld az 5. táblázat jobb oldala). Ebben a rangsorban az USA 2015-ben csak a 28. helyezett, 2020-ban a 38., Kína pedig a 76. illetve a 78. helyen áll. Szembetűnő az is, hogy itt az első 20 helyezettből mind 2015-ben, mind 2020-ban 15 európai (és

azon belül 11 illetve 10 EU-tagország). Magyarország mindkét országsorrendben a negyvenediknél rosszabb helyen áll.

Pedig a 100 ezer főre jutó doktoranduszok száma a tudományos teljesítménnyel együtt mozgó jellemzőnek tűnik. Ha megvizsgáljuk az 50 legfejlettebb ország¹² esetében a százezer lakosra jutó doktoranduszlétszám és az 1000 lakosra jutó, 1996–2018 közötti összes nemzetközi publikációk száma közötti kapcsolatot,¹³ akkor azt találjuk, hogy elég markáns (+0,7257) és szignifikáns kapcsolat van a fajlagos doktoranduszszám és a nemzetközi publikációk fajlagos száma között (lásd erről *Polónyi, 2022b*).

Kétségtelen, hogy a doktoranduszok adják a jövő felsőoktatási oktatóinak bázisát. Ha ez a bázis szűk, akkor veszélybe kerülhet az ország felsőoktatása a humán erőforrások – az oktatók – hiánya miatt. Félő, hogy Magyarországot fenyegeti ez a veszély.

5. TÁBLÁZAT

Az országok sorrendje a doktoranduszok világaránya és a 100 ezer lakosra vetített száma alapján

A doktor hallgatók eloszlása a világon					100 000 lakosra vetített PhD hallgató						
		2015		2020		2015		2020			
1	USA	13,6%	1	Kína	13,4%	1	Finnország	362,6	1	Liechtenstein	492,8
2	Kína	11,1%	2	USA	10,1%	2	Liechtenstein	305,2	2	Makaó	446,6
3	Németország	6,8%	3	India	6,1%	3	Svájc	286,1	3	Finnország	333,7
4	Oroszország	4,2%	4	Németország	5,5%	4	Ausztria	278,4	4	Svájc	300,4
5	India	4,1%	5	Irán	4,4%	5	Görögország	264,9	5	Görögország	291,3
6	UK	3,9%	6	Törökország	4,1%	6	Ausztrália	241,4	6	Németország	219,8
7	Brazília	3,5%	7	Brazília	3,7%	7	Németország	240,2	7	Ausztria	213,2

¹² Az OECD-, az EU27- és a G20-országok száma együttesen 2018-ig.

¹³ A forrás az Elsevier hivatkozáskereső adatbázisa (<https://www.scopus.com>), a saját számítás pedig a Scopus adatait feldolgozó <https://www.scimagojr.com/countryrank.php> adatai alapján történt.

8	Irán	3,2%	8	UK	3,3%	8	Csehország	233,1	8	Ausztrália	212,1
9	Törökország	2,7%	9	Spanyolország	2,8%	9	Észtország	220,7	9	Portugália	209,8
10	Japán	2,5%	10	Oroszország	2,7%	10	Svédország	218,0	10	Csehország	197,8
11	Korea	2,5%	11	Japán	2,4%	11	Makaó	202,8	11	Spanyolország	195,6
12	Franciaország	2,4%	12	Korea	2,4%	12	Új-Zéland	191,4	12	Új-Zéland	192,1
13	Algéria	2,3%	13	Algéria	2,2%	13	Portugália	186,4	13	Svédország	181,9
14	Ausztrália	2,0%	14	Franciaország	2,0%	14	Dánia	174,9	14	Írország	178,4
15	Kanada	1,8%	15	Kanada	1,7%	15	Írország	174,5	15	Észtország	173,2
16	Lengyelország	1,5%	16	Ausztrália	1,6%	16	UK	173,2	16	Norvégia	171,7
17	Egyiptom	1,5%	17	Mexikó	1,5%	17	Algéria	169,7	17	Algéria	171,4
18	Malajzia	1,3%	18	Indonézia	1,5%	18	Szlovákia	167,2	18	Irán	168,9
19	Olaszország	1,1%	19	Malajzia	1,4%	19	Izland	156,9	19	UK	164,2
20	Spanyolország	1,1%	20	Marokkó	1,1%	20	Kanada	147,2	20	Törökország	163,0
53	Magyarország	0,2%	49	Magyarország	0,3%	28	USA	123,1	38	USA	102,1
						47	Magyarország	73,4	42	Magyarország	96,6
	Világ	2,9 mill		Világ	3,3 mill	76	Kína	23,4	78	Kína	31,7

FORRÁS: a UNESCO (é. n.) alapján saját számítás

BEFEJEZÉSÜL

A magyar felsőoktatás egy meglehetősen intenzív fejlődéssel igyekezett az államszocializmus időszakának visszahúzó hatását levetkőzni, és a tömegesedés útjára lépni. Ez a tömegesedés azonban az illiberális, populista kormányok a 2010-es években történt hatalomra kerülése nyomán megtorpant, s helyébe egy elitista, létszámviszafogó felsőoktatáspolitikai lépett, amelynek nyomán a fiatal diplomások aránya Magyarországon az egyik legalacsonyabb az Európai Unióban. Ezek a felsőoktatáspolitikai és a nyomában járó felsőoktatási változások alkották és alkotják azt az erőteret, amelyben a magyar felsőoktatási oktatók tevékenykednek. A felsőoktatás visszafogása miatt csökkenő hallgatólétszám nem járt hasonló arányú oktatólétszám-csökkenéssel (bár ez utóbbi szám is csökkent). Mindennek nyomán

Magyarország az elmúlt évtizedben nemzetközi összehasonlításban egy oktatóra viszonylag kevés hallgató jutott. A felsőoktatásban dolgozó oktatók koreloszlását tekintve a nemzetközi középmezőnyben helyezkedünk el.

A felsőoktatásban – a tömegesedéssel párhuzamosan – általában növekszik az oktatók között a nők aránya. Ugyanakkor Magyarország 2020-ban ebben a tekintetben elmarad a nemzetközi átlagtól. Nálunk a nőarány az oktatók között 41,5%-os, ami számottevően elmarad az ebben a tekintetben élen álló országok női oktatóinak arányától.

A magyar tudományos minősítési rendszer háború utáni kommunista átszervezésének nyomai a mai napig érződnek azáltal, hogy az Akadémia megtartotta a szovjet tudományos minősítés egy részét, és az általa kiadott doktori címet az egyetemeken által kiadott PhD-fokozat fölé igyekszik helyezni.

Jóllehet ez a föléhelyezés a törvényekben nem jelenik meg, egyes intézmények gyakorlatában tetten érhető.

A magyar felsőoktatási törvény részletesen szabályozza az oktatói munkakörök (egyetemi tanár, docens, adjunktus, tanársegéd) tudományos minősítési és teljesítménykövetelményeit, s ezek a követelmények az elmúlt másfél évtizedben – kapcsolódva a felsőoktatáspolitikai elitizmusához – szigorodtak. Ennek nyomán az egyetemi tanárok száma kitapinthatóan csökkent. De a csökkenés mögött más tényezők is állnak, így elsősorban az anyagi megbecsülés elégtelensége.

A magyar kereseti viszonyok között a PhD-minősítéssel felsőoktatási oktatói és kutatói pályára lépők életkeresete jelentősen elmarad a vállalati szférában dolgozó diplomások életkeresetétől. Az adatok elemzése azt mutatja, hogy a PhD-fokozat megszerzése során elszenvedett keresetkiesés, valamint a felsőoktatási oktatói és kutatói pályafutást választók nagyon szerény pályakezdő fizetése és alacsony fiatalkori keresete jelentős hátrányt jelent az életkeresetek alakulásában. Ez a helyzet egyáltalán nem kedvez annak, hogy a legkiválóbbak kerüljenek a felsőoktatási oktatói és

tudományos pályára. Ráadásul, az adatok tanúsága szerint, Magyarország nemzetközi összehasonlításban nem áll jól a doktoranduszok számát illetően sem.

Befejezésül érdemes még egy elemzés tanulságait megemlíteni. Egy 2018-as vizsgálat, amelyet a fiatal egyetemi és kutatóintézetű kutatók és oktatók között végeztek, több olyan tényezőre rámutatott, ami akadályozhatja a magyarországi felsőoktatást és kutatásfejlesztést abban, hogy az országot a szellemi és anyagi kapacitásaitól telhető legjobb színvonalon szolgálja (Alpár és mtsai., 2018). Ilyen tényezők többek között: az alacsony jövedelmek, a pályaelhagyás és kivándorlás, a merev és hierarchikus intézmények, a pályázatok transzparenciájának hiánya, a nők és családosok hátrányai, a külföldi kapcsolatokhoz és tapasztalatcserékhez való hozzáférés szükségessége, infrastrukturális problémák, valamint a fiatal oktatók és kutatók érdekvédelmének hiátusos volta (Alpár és mtsai., 2018, 3–4.).

Nyilvánvalóan fontos lenne a felsőoktatáspolitikai formálóinak átgondolniuk az oktatók helyzetét és a felsőoktatás fejlődését akadályozó tényezőket Magyarország jövője érdekében.

IRODALOM

- Alpár D., Barnaföldi G. G., Dékány É., Kubinyi E., Máté Á., Munkácsy B., Neumann E., Solymosi K. és Toldi G. (2018): *Fiatal kutatók Magyarországon. Felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karrierterveiről, nehézségeiről*. Kutatási jelentés. Letöltés: https://mta.hu/data/dokumentumok/fiatal_kutato_khelyzete_felmeres_eredmeny.pdf (2023. 12. 05.).
- Britton, J., Buscha, F., Dickson, M., Van der Erve, L., Vignoles, A., Walker, I., Waltmann, B. és Zhu, Y. (2020): *The earnings returns to postgraduate degrees in the UK*. Research report. Letöltés: https://ifs.org.uk/uploads/PG_LEO_report_FINAL.pdf (2023. 12. 05.).
- Carnevale, A. P., Rose, S., J. és Ban Cheah, B. (2011): *The College Payoff: Education, Occupations, Lifetime Earnings*. Georgetown University. Washington DC. Letöltés <https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/2014/11/collegepayoff-complete.pdf> (2023. 12. 05.).

- Eurostat (2023): Population by educational attainment level, sex and age (%) – main indicators. Letöltés: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDAT_LFSE_03__custom_6299510/default/table?lang=en (2024. 03. 04.)
- KSH (2023): [Felsőoktatási statisztikai adatok]. Letöltés: https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/okt0020.html (2024. 03. 04.).
- KSH (é. n./a): Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint. Letöltés: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (2024. 03. 04.).
- KSH (é. n./b): Teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete foglalkozások szerint. Letöltés: https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0059.html (2024. 03. 04.).
- Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2017): Az egyéni bérek és keresetek adatfelvétel főbb eredményei – 2016. május. Letöltés: <https://nfsz.munka.hu/bertarifa/adattar2017/> (2024. 03. 04.).
- OECD (2022): *Education at a Glance 2022. OECD Indicators*. OECD Publishing, Paris. DOI:10.1787/3197152b-en
- Oktatási Hivatal (2021): Felsőoktatási statisztikák. Letöltés: <https://dari.oktatas.hu/firstat.index> (2024. 03. 04.).
- Oktatási Minisztérium (2002): *Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2000/2001*. Budapest. Letöltés: http://www.okm.gov.hu/letolt/felsoo/stat_felsoo_2001_2002.pdf (2024. 02. 01.).
- Oktatási és Kulturális Minisztérium (2006): *Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2005/2006*. Budapest. Letöltés: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/stat_felsoo_2005_2006.pdf (2024. 02. 01.).
- Polónyi I. (2018): A gazdaságtudomány az ötvenes évektől a rendszerváltásig. *Educatio*. 27. 1. sz., 46–63.
- Polónyi I. (2020): *A felsőoktatás politikai gazdaságtana*. Gondolat, Budapest.
- Polónyi I. (2022): Is it Worth Getting a Doctorate? *Central European Journal of Educational Research*. 4. 1. sz., 142–149.
- Polónyi I. (2023a): Bejutás a felsőoktatásba – növekvő egyenlőtlenségek *Új Pedagógiai Szemle*. 73. 5–6. sz., 80–99.
- Polónyi I. (2023b): A humán erőforrások és a vezető hatalmak a 21. század közepén. *Világpolitika és közgazdaságtan*. 1. 2. sz., 49–69.
- Polónyi, I. és Kozma, T. (2020): "Gender and Higher Education: The Hungarian Case". In: Fontanini, C., Joshi, K. M. és Paivandi, S. (szerk.): *International Perspectives on Gender and Higher Education*. Emerald Publishing Limited, Leeds. 93–114.
- UNESCO (1998): *World Statistical Outlook on Higher Education: 1980–1995. Working Document. World Conference on Higher Education Higher Education in the Twenty-first Century: Vision and Action*. UNESCO, Paris. [5–9 October 1998.]
- UNESCO (é. n.): Enrolment in tertiary education, ISCED 8 programmes, both sexes (number). Letöltés: <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3811>
- World Bank (2023a): School enrollment, tertiary (% gross). Letöltés: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR?view=chart> (2024. 03. 04.).
- World Bank (2023b): Pupil-teacher ratio, tertiary. Letöltés: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRL.TC.ZS> (2024. 03. 04.).
- World Bank (2023c): Tertiary education, academic staff (% female). Letöltés: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.TCHR.FE.ZS> (2024. 03. 04.).